

Article History

Received / Geliş
29.11.2016

Accepted / Kabul
12.03.2017

Available Online / Yayınlanma
25.03.2017

ON THE MEANING WORDS 'BAD' IN DIVANU LUGATI'T-TURK

DİVANÜ LÛGATİ'T-TÛRK'TE 'KÖTÜ' ANLAMINDAKİ SÖZCÜKLER ÜZERİNE

Adem AYDEMİR¹

Abstract

Divanü Lûgati't-Türk have a crucial importance not only for the Turkish language and literature, but also for Turkish culture. Divanü Lûgati't-Türk, which is of great importance in terms of giving the vocabulary of Turkish until 11th century, has been one of the most used sources of Turkology up to now. Turkish is one of the most ancient languages in the world. Research on vocabulary, vocabulary building and vocabulary acquisition has an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language. Divanü Lûgati't Türk that means 'Turkish Dialects Dictionary', is a first dictionary of the Turkish by dialects words that is included dialects materials. Richness of languages are evaluated by their vocabulary. Historical dictionaries are given importance to determine general Turkish vocabulary. Divanü Lûgati't Türk is one of the most significant works of Turkish language. In addition to it is a rich source points of historical progress and vocabulary of Turkish language. Semantics is an area of science that studies the meanings of a language using the diachronic and synchronic methods. It is well known that there are few studies on semantics in Turkish. Semantic extension, semantic restriction, change into another meaning, improvement, embellishment, degradation of meanings are only a few of the working fields of semantics. This article, some 'bad' meaning words in Divanü Lûgati't-Türk will be investigated. There are a lot of words that express in Divanü Lûgati't-Türk. Some of these words are following: Aluk, çok, esiz, yavlak, yawuz etc. Some of these words is defined as 'hapax legomenon' in Divanü Lûgati't-Türk. This article, origins and meaning of these words will be examined.

Keywords: Divanü Lûgati't-Türk, vocabulary, the bad meaning words.

Özet

Divanü Lûgati't-Türk, Türk dili ve edebiyatı için olduğu kadar kültürü için de büyük önem taşımaktadır. Türkçenin XI. asra kadarki söz varlığını vermesi bakımından büyük bir öneme sahip olan Divanü Lûgati't-Türk, şu ana kadar Türkolojinin en çok başvurulan kaynaklarından biri olmuştur. Türkçe, dünyanın bilinen en eski dillerinden biridir. Türkçenin gelişim alanlarındaki dil incelemelerinde söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir. 'Türk Lehçeleri Divanı' anlamına gelen 'Divanü Lûgati't Türk', içerdiği Türk lehçeleri söz varlığı ile ilk Türk lehçeleri sözlüğü özelliği taşımaktadır. Dillerin söz varlığı barındırdığı kelimelerle ölçülür. Türk dilinin genel söz varlığının tespitinde tarihi sözlükler büyük öneme sahiptir. Divanü Lûgati't Türk, Türk dilinin en önemli yadigarlarından biridir. Türk dilinin tarihsel gelişimi ve söz varlığı açısından da zengin bir kaynak durumundadır. Anlam bilimi, dili art zamanlı ve eş zamanlı yöntemleri kullanarak anlam yönünden inceleyen bir bilim dalıdır. Türkçede semantik çalışmaların azlığı bilinmektedir. Anlam genişlemesi, daralması, başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi, güzelleşmesi, kötüleşmesi bu bilim dalının çalışma alanlarından yalnızca birkaçını oluşturur. Bu makalede, Divanü Lûgati't-Türk'te 'kötü' anlamı bazı sözcükler incelenecektir. Divanü Lûgati't-Türk'te bunları ifade eden birçok sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır: Aluk, çok, esiz, yavlak, yawuz vb. Bu sözcüklerden bazıları Divanü Lûgati't-Türk'te 'hapax legomenon' olarak tanımlanan sözcüklerdir. Bu makalede, bu sözcüklerin kökenleri ve anlamının sebepleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Divanü Lûgati't-Türk, söz varlığı, 'kötü' anlamındaki sözcükler.

¹ Emekli öğretmen, adem.aydemir@hotmail.com

GİRİŞ

Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan Divanü Lûgati't-Türk'ün tercüme yayını 1939 yılında Besim Atalay tarafından yapılmıştır. Besim Atalay'ın DLT'yi tercüme ederek Türkolojinin hizmetine sunması büyük bir hizmettir. XI. asırdan bize ulaşan ve Türk dili ve edebiyatının ilk eserlerinden olan DLT'yi Türk milletine kazandıran rahmetli âlim Ali Emiri Efendi'nin bu kitabın kıymetini takdir ederken; “Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacak.” dediği söylenir (Tevfikoğlu, 1989: 71; Bilge, 1987: 182-189). Türkolojinin temel kaynaklarından olan ve yaklaşık 3477 fiil, 5147 isim yahut edat olmak üzere toplam 8624 madde başı sözcükten oluşan (Üşenmez, 2008: 249) bu eserle ilgili olarak çeşitli alanlarda yapılan çok sayıda çalışma büyük bir bibliyografya oluşturmaktadır (Coşar-Güneş, 2011-a: 167-231; 2011-b: 19-85).

Biz bu çalışmamızda DLT'nin söz varlığında yer alan ve ‘kötü/ fena’ anlamına gelen on dört adet sözcüğü değerlendireceğiz. Bu sözcüklerden ‘alığ, çok, el, kurt, kündi, ören, tas, yaman’ bir edebî eserde bir kez kullanılmış olan ve literatürde ‘hapax legomenon’ adı verilen sözcüklerdir. ‘Yawlak’ sözcüğü anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması olarak tanımlanan ‘hendiadyoin’ sözcüklerdir. ‘Artak, esiz ve yawuz’ sözcükleri ise eserde bir kereden fazla kullanılmış olan sözcüklerdir.

I-Aluk

Aluk: “Kel, daz: kötü. Oğuzca.” DLT'nin yayıncısı dipnotundaki açıklamasında bu mananın ‘haşin, kaba’ olarak düzeltilmesi gerektiğine işaret etmiştir (DLT I: 67). Nitekim Clauson sözcüğün DLT'de Oğuzca kayıtla verilen anlamının doğru olamayacağını belirtmektedir. *Almak/* alıkmaq < alık-mak: “Azalmak, bitmek, tükenmek, sona ermiş olmak, sona ermek” (EUTS: 8). *Alk-/* alkın-: “Bitmek, kaybolmak, tükenmek, yok etmek” anlamlarına gelen *alk-/alkın-* eylemleri Eski Uygur metinlerinde öl- eylemi için kullanılmaktadır (Tokyürek, 2009: 194). *Alığ/* alık/ aluk: (EDPT: 135). *Er alkındı*: “Adam öldü” (DLT I: 254; EDPT: 138). *Alığ*: “Oğuzca ve Kıpçakça. Her şeyin kötüsü” (DLT I: 64). *Alık-*: “Alçalmak, bozulmak, azmak, kötüleşmek” (DLT I: 191/2). *Alık*: “Yükseklik, tepe” (KS-I: 26). *Aluk*: “Budala, meczup, mecnun, beyni oynamış” (ÇL-I: 11). *Alığ Han*: “Körler Tanrısı. Eşdeğer: Alı Han, Alu Han bir dağ ruhudur. Kör bir ihtiyardır.” (Karakurt, 2011: 24). *Alık*: “Aptal, salak”, *alığ: kötü, fena” (KBS-I: 65). ‘*Al ruhu*’ ile münasebeti bulunmalıdır (İnan, 1998-I: 265 n. 13). Sonuç itibarıyla ‘*aluk*’ çok eski zamanlarda yüksek dağ başlarında ikamet eden muktedir ve makbul ruhlardan iken zamanla kudret ve itibarını yitirmiş ‘*kötüler*’ zümresine ilhak olmuştur.

II-Anğ

Anğ: “Yok, değil’ demektir. Oğuzca” (DLT I: 40). *Ayığ*: “Ne iyi, ne fena” yerine kullanılan bir edat, iyi ve kötüye delâlet eden kelimelerde pekitme edatı” (DLT I: 84).

Anğ: Eski Türk yazıtlarında *anğ*: ‘fena, kötü’ biçimiyle görülen sözcüğün eylem gövdesi yazıtlarda -t- ettirgenlik ekiyle *anıt-* ‘korkutmak, tehdit etmek’ şeklinde görülür (KT.G.5,7; BK.K.4, 5; D.41). ‘Korkutmak, tehdit etmek’ ile ‘fena, kötü’ arasındaki anlamsal ilişki açık olduğu gibi, *anğ* ile *anıt-* sözcükleri arasındaki biçimsel ilişki de açıktır. *Anğ* sözcüğü Uygurca ve sonrası dönemde *anıg* ve yaygın olarak da *ayıg* biçiminde görülür. Orta Moğolcada ‘korkmak, ürkmek, çekinmek’ anlamındaki ayu-eylemi, Eski Türkçe *anıt-* biçimi göz önünde tutulduğunda Ana Türkçe için eylemin kökünü *ań- biçiminde tasarlamak gerekmektedir (Ölmez, 2013: 379). *Anıt-*: ‘Korkutmak’ fiili, Gök Türk harfli yazıtlarda yalnızca bir kez, BK.D.41. satırda kayıtlıdır. (a)nı (a)ń(t)a(y)t(n): tip: sül(e)d(i)m’. Bu imlayla ilgili literatürde türlü

ihtilaflar bulunsa da, *ań- biçiminden genişlemiş (a)ń(ı)g/ kötü, fena' adı ve runik harfli Irk Bitig ile Manihaist ve Burkancı el yazmalarında sık sık kayıtlanan *ayın-*: 'korkmak' fiili, (a)ń(ı)t biçimine de olanak tanır. BK.D.41. satırdaki (a)ńı (a)ń(ı)t(a)y(ı)n: tip: sül(e)d(i)m cümlesi, 'ordu sevk etmek' hareketinin 'korkutmak, tedhiş etmek' amaçlı yapılabildiğini de göstermektedir (Şirin, 2008: 192-193). Clauson 'ańu:ğ' sözcüğüne Orta Türkçe sonrası için örnek vermemiştir (EDPT: 182). Oysa sözcük Yakutçada, Yakutçanın ses gelişimine uygun olarak ayı şeklinde görülür: *Ańu* ~ ańı 'günah' ayı 'iyi ruh; cennet' (Ölmez, 2013: 379).

III-Artak

Arta-: "Bozulmak, kötüleşmek" (DLT I: 272; II: 17; III: 358; EDPT: 208). *Arta:k*: "Bozulmuş, bozuk" (DLT I: 119; II: 40; EDPT: 204). *Artaş-*: "Birbirini bozmak" (DLT I: 230; II: 219; EDPT: 210). "*Yalñuk için artaşdı*: İnsanlar birbirlerini görerek bozuldular." (DLT I: 230). *Artat-*: "Bozmak, harap etmek" (DLT I: 203, 260; II: 360; EDPT: 208). *Artaç yavuz*: "Bozuk, kötü, perişan, harap" (EUTS: 14). *Arta-*: "Asmak, tecavüz etmek" (ÇL-I: 14). Göktürk Yazıtlarında rastlanan *artat-* eylemi DLT'de *arta-* eylemi ile aynı niteliktedir. "Eliñin töriñin kim arta(t)ı" (KT.D.22; BK.D.19) tümcesinde 'mahvetmek, harap etmek, bozmak' anlamında kullanılan ileri bir ögedir (EDPT: 208). Kökenine inildiğinde, Uygur metinlerinde görülen *arta-* 'mahvolmak, harap olmak' biçiminden öncesine *ar-* köküne ulaşmak mümkündür. Kül Tigin Yazıtı'ndaki; "*Süçig sabın yumşak ağıñ arıp*" (KT.G.5; BK.K.4) cümlesinde 'kandırmak, aldatmak' anlamında görülen *ar-*'ın yanında, aynı metinde *artur-* 'kandırmak, aldatmak' (KT.G.6; BK.K.5) eylemi bulunmaktadır. *Arta-* ile *ar-* kökleri arasında anlam bilimi açısından ilişki olduğu gibi, biçimsel bir ilişki de bulunmalıdır. *Ar-* > *arta-* gelişmesini ortaya koymak kolay olmamakla beraber 'kandırmak, aldatmak' anlamından 'mahvetmek, harap etmek' anlamına geçişin açıklanması mümkündür. Aldatılan, kandırılan kişinin ya da bir toplumun mahvolacağı, harap olacağı kolayca düşünülebilir (Aksan, 1983: 20). Aynı zamanda '*yok olmak*' anlamlarına gelen *arta-* fiili Eski Uygur Türkçesi metinlerin söz varlığında '*ölüm*' için kullanılmıştır (Tokyürek, 2009: 181).

IV-Çok

Çok: "Kötü, alçak. Çok er: Oğuzca. Kötü, alçak adam" (DLT III: 130; KBS-I: 248). *Çok*: "Çok, fazla", *Çohmar*: "Topuz, çokmak" (KTS: 52). Clauson, ço:k: Okunuşu şüpheli ve 'hapax' kaydıyla 'bad, useless' anlamları yanında sözcüğün 'many; much' anlamına kaydığını da ilâve eder. Görüldüğü üzere Clauson, sözcüğün ünlüsünü uzun olarak vermiş ve bu biçimin Oğuzca olduğunu hususiyle vurgulamıştır (EDPT: 405).

Çok-: "Topuz, gürz, indirmek" "*çok-: to peck, to delve, dig" (EDAL: 449; EDPT: 406; DLT II: 181). *Çok*: "Sıcak kömür, ateş." (ATS: 76). *Çok*: "perçem, püskül; kömür, kor; itaatsizlenmek" (KS-I: 277). "*çok 1 many, very 2 vile, hooligan 3 to gather, multiply 4 group, crowd" (EDAL: 410). EDAL müellifleri '*çok*' sözcüğü hakkında ilâve olarak şu tafsilâta yer vermişlerdir: "The Oghuz adverb 'much', in the 12th c. (KB) 'very, extremely', is probably the same word as çoq 'bad, vile' (Ogh. 11) (cf. also the Tuva parallel). Turk. > Mong. (Khalkha) cox in cox xara 'very black'. The identification of çoq-(la-) 'gather, collect' with çoy-la- 'to bind, pack' or çoq- 'to bend' (EDT) is rather dubious. Vocalic length is unclear (cf. the voicing of -k- in Western Oghuz)" (EDAL: 411). Bu durumda Türkçede; a-kötü, alçak, b-çok, fazla, c-ateş, kor, d-topuz, gürz anlamlarında olmak üzere en az dört çeşit '*çok*' sözcüğü bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda '*tokmak, tokuç, çokguç* > *çekic, çomak*' sözlerinde saklı bulunan ve aynı zamanda '*kötü, fena*' anlamlarında kullanılmış olan '*çok*' sözcüğünü '*fazla, ziyade*' anlamındaki '*çok*' sözcüğünden ayırt etmeye çalışacağız.

'*Çok*' sözcüğü Türkçenin her döneminde ve bütün Türk lehçelerinde kullanılmış ortak sözcüklerimizden değildir. Sözcüğün anlamı ve yapısı hakkında bazı görüşler

bulunmaktadır (Ata, 1996: 1310-1313; Şen, 2009: 107-111). Ancak biz KB ve DLT'de geçen 'çok' sözcüğünün 'tokmak, gürz' anlamında olduğu görüşündeyiz. Bu bakımdan bu sözcüğünün 'fazla, ziyade' anlamında olduğu yönündeki görüşlere iştirak edemiyoruz (Aydemir, 2012a: 133-168). Bu sözcük KB: 3031. beytin birinci dizesinde ve DLT'de bir 'hapax legomenon' sözcüktür. DLT'de 'çok er' (DLT III: 130) isim tamlamasında, 'Oğuzca' ibaresiyle 'kötü-alçak' anlamları verilmiş, KB'de ise beytin birinci dizesinde geçen 'köp' sözcüğü 'çok' anlamında olduğuna göre, Reşid Rahmeti Arat, ayrıca geçen 'çok' sözcüğünü herhalde doldurma bir söz olarak kabul ettiğinden tercümede buna yer vermemiştir. Fakat eserin dizininde 'çok = çok' yani 'fazla, ziyade' (KB dizin: 1138) karşılığında yer almıştır. Kıpçakçada 'topuz-gürz' anlamında kullanılan 'çohmar' sözcüğü bugün Karaçay-Malkar Türkçesinde 'çoh' yani 'çok' şeklinde ve 'topuz/ gürz' anlamında kullanılmaktadır (Tavkul, 2003: 53). KB'de 2057 ve 2332 numaralı beyitler de nazara alındığında 3031. beytin bağlamı ve DLT'de 'çok er' isim tamlamasının ruhu buradaki 'çok' sözcüğünün 'fazla, ziyade' anlamında kullanılmadığını gösteriyor. 'Çok er' sözünün Selçukluların kurucu atası Tukak Bey ile ilgili olduğu kanaatindeyiz. Türklerde her hanedan azasının damarında mitik ceddin kanı akmakta olduğundan iktidarın meşruiyeti gibi hanedan azasının kanı da mukaddestir (Deer, 1954: 172). Hâlbuki tarihî kaynaklardan gelen malûmata nazaran Tukak Bey bir gürz ile Oğuz yabgusunun kafasını yarmıştır. Kâşgarlı bazı sözcükler için 'Bu ince bir lûgatir' (DLT III: 252) kaydı koymuştur. "Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir" (DLT I: 432). Kâşgarlı'nın bu beyanı "Oğuzların dili, fasihtir, melihtir veya sahihtir" anlamında değil, 'kinâyelidir' anlamındadır. Diğer yandan Kâşgarlı, Oğuzların sözcük türetme ve mevcut sözcükleri telâffuz etme hususunda tutucu olmadıklarını ifade ediyor. KB'de 3031. beyitte geçen 'çok' sözünün vuruş kavramlı bir söz olduğu açık olduğundan 'topuz, gürz' olarak değerlendirilmesiyle beytin anlamı açıklık kazanmaktadır (Aydemir, 2012c: 49-62). Clauson okunuşu şüpheli (VU) ve 'hapax' kaydıyla Kâşgarlı'nın verdiği bilgileri nakleder (EDPT: 464). "Tok: hummel; base of a horn; with a shaved head" (EDAL: 1378). Kâşgarlı'nın yılanın çöreklenmesine yani tokmak gibi olmasına, 'çokmaklanmak' (DLT II: 275) denildiğini söylemesinden 'çokmak' sözcüğünün 'tokmak' demek olduğu anlaşılıyor. 'Tok' ile 'çok' arasında, 'ç - > t -' ses denkliği bulunmaktadır (Sıddıkov, 2007: 151-173). Doerfer; 'çoç ~ çok' sözcüğünün esasen Oğuzca bir kelime olduğunu söyler (Doerfer, 2008: 106). Bununla beraber Ata; "çok'un genel Türk dili içerisinde kullanımının Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi ile sınırlı olması onun başka dillerden alıntı bir kelime olduğu ihtimalini doğurmuştur" (Ata, 1996: 1311) görüşünü dile getirmiştir. Osman Nedim Tuna ise Türkçede; 'çokmak, çokman, çokmar, çomak, çoman, çomar' gibi sözcüklerin Moğolcadan ödünçleme olduğu görüşündedir (Tuna, 1976: 290-291).

V-Ël

Ël: "Kötü, değersiz. Ël kişi: Kötü, değersiz kişi." Ël kuş: "Kartala benzeyen alacalı bir kuş" (DLT I: 49). Clauson okunuşu şüpheli kaydıyla i:l: "Evil" (EDPT: 123), KB'de hemen aynı manalarda kullanılmıştır (KB: 342, 1669, 4672). *äl-: "Bad" (EDAL: 286/7). Kör bir ihtiyar olup dağ başlarında ikamet eden 'Alı Han/ Alu Han' ile akraba olduğu anlaşılıyor. Bu da 'Alı Han/ Alu Han' gibi çok eski çağlarda 'Al/ ateş' kültüyle bağlı muktendir ve muteber ruhlar zümresinde iken zamanla itibarını yitirmiş, adı dahi 'kötü, değersiz' anlamlı sözcükler zümresine dâhil olmuştur.

VI-Esiz

Esiz sözcüğü DLT, KB (DLT dizin esiz: 117, KB dizin isiz: 1160) ve AH (dizin esiz: XX, isiz: XXX) başta olmak üzere Orta Türkçe dönemi eserlerinde sık olarak yer almaktadır. Sözcük bu eserlerde hem 'kötü' hem de 'yazık' anlamlarında geçmektedir. Esiz: "Yazık, esef. 'Esiz anınğ yigitliğı: Yazık onun yigitliğine" (DLT III: 51). Esizlik: "Fenalık, kötülük, haşarılık" (DLT III: 161). İsiz: "Kötü, fena" (DLT II: 91). İsizlik: "Şer,

kötülük" (DLT I: 152). *İsizlen-*: "Sevimsizleşmek, yaramazlaşmak." (DLT I: 293). *İsiz*: "Ele, avuca sığmayan, haşarı çocuk, utanmaz, arsız, ırsız, fena, kötü" (DLT I: 122, 386; II: 117). *İsi:z/ issiz*: "Evil, bad' and the like", *isizlik/ isi:z*: "Badness, wickedness" (EDPT: 253).

Esiz: Eski Türkçe döneminde, ekseriyetle Yenisey havzasındakiler olmak üzere pek çok runik yazıtta geçer. Yenisey Yazıtlarında genellikle 'esiz, esiz e, esizim, esizim e' şeklinde okunan ve 'yazık, çok yazık' şeklinde anlamlandırılan sözcükler hakkında bazı görüşler bulunmaktadır (Tekin, 2006: 222-235; Useev, 2007: 1-8; Sertkaya, 2008: 209-228; 2009: 227-238; Alimov, 2013: 17-38). KB ve DLT'de 'esiz/ isiz' şeklinde görülen, Göktürk Yazıtları'ndaki '(e/i)?siz' Oğuzca bir belirti olup, bunda büyüklerin küçükleri tekdir etmesi, onlara hayıflanması, acıma ve merhamet göstermesi esprisi bulunmuş olmalıdır. Nitekim Göktürk Yazıtları devlet bengüsü olmakla beraber, bunlarda Türk halk edebiyatı unsurları da bulunmaktadır (Sakaoğlu, 1994: 155-166; Şenocak, 2001: 165-176). Hatta Bahaeddin Ögel; "*Bizce Göktürk düşüncesi Kâşgarlı Mahmud'un derlediği Türk halk dili ile Hakâniye Türkçesindeki, yani Kutadgu Bilig'deki düşüncelere daha iyi yansuyordu*" (Ögel, 1982: 192) diyor.

Göktürk Yazıtları'nda birçok sözcükte ünlü karakterler işaretlenmemiştir (Mert-Albayrak, 2013: 86-115). İşaretlenmeyen karakterlerden birisi de KT.G.11 ve BK.K.8'de geçen 𐰇𐰢/ siz' sözünün başındaki 𐰇/ e' karakteri olmalıdır. Diğer yandan 'siz' sözcüğü ikinci çoğul kişi zamiri olan 'siz' sözcüğü olsaydı, bunun 𐰇𐰢/ siz' imlâsıyla işaretlenmesi beklenirdi. Göktürk Yazıtları'nda söz başı ve içindeki /a/ ve /e/ ünlüleri genellikle yazılmamış, düz-dar /ı/ ve /i/ ünlüleri ile yuvarlak /o, u, ö, ü/ ünlüleri daima yazılmış olduğuna göre 'siz' sözcüğünün başında bir 𐰇/ e' işareti olmalıdır. Ancak, 𐰇𐰢𐰠𐰣𐰣/ yangıltaçsız' sözcük öbeğindeki 𐰇𐰢/ siz' sözcüğünün başındaki 𐰇/ ı-i' işaretinin kendisinden önceki 𐰠𐰣𐰣/ yangıltaçı' sözünün son işareti (𐰠𐰣𐰣) olması gibi, aynı işaretin 𐰇𐰢(𐰠)/ (i)?siz' sözcüğünün ilk işareti olması da ihtimal harici değildir. Bir metnin daha iyi anlaşılması, metnin doğru okunmasına ve anlamlandırılmasına bağlıdır. Metnin doğru okunması ve daha iyi anlamlandırılması için kullanılması gereken en önemli ipuçlarından birisi ise metnin bağlamıdır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Türklerde her hanedan azasının damarında mitik ceddin kanı akmakta olduğundan iktidarın meşruiyeti gibi hanedan azasının kanı da mukaddestir (Deer, 1954: 172). Yazıtlarda, refah döneminde tâbi olanlar için; "Türk amtı budun begler bödke körügme beglergü yangıltaçı (e/i)?siz" (KT.G.11; BK.K.8) ve Çin Generali Çaça komutasındaki ordu ile mücadelede, bir hanedan azasına yüzden fazla ok isabet ederken seyirci kalan Türk beylerine seslenirken de; "Yarıkinda yalmasında yüz artuk okun urtı yüzinge başınga bir ok tegürmedi...? (mi?) Tegdükin Türk begleri kop bilir (e)?siz" (KT.D.33,34) şeklindeki cümlelerde geçen '(e/i)?siz' sözcüğü, metnin bağlamı nazara alındığında, ikinci çoğul kişi zamiri olan 'siz' değil, 'acıma, merhamet, hayıflanma' ünlemi olarak kullanılan '(e/i)?siz' ünlemi olduğunu anlaşıyor (Aydemir, 2012b: 143-144, not. 157-158). Tespitlere göre, Göktürk belgelerindeki bütün sözcük adedi, ancak 11.000 ile ifade edilmekte olup, bunun hemen yarısı olan 5.302 sözcük çözümlenmeye en uygun uzunluk ve mükemmeliyette bulunan üç yazıtta aittir. Böyle olmasına rağmen, henüz bu yazıtlar bile, bazı karanlık ve izaha muhtaç yerleri bulunmasından dolayı, büyük emekler beklemektedir (Tuna, 1988: 41). Yenisey Yazıtları ve Orta Türkçe eserlerin söz varlığında mevcut olan 'esiz' sözcüğünün Göktürk Kağanlık yazıtlarında kesintiye uğradığı veya yer almadığı yönündeki yaklaşımları şüpheli karşılamak gerekiyor. Sonuç itibarıyla Göktürk Yazıtları'nda yer alan yukarıdaki cümlelerin Türkiye Türkçesine: "Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacak, yazıklar olsun"; "Zırhından, kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular. Yüzüne başına bir tane değdirmedi...(mi?). Değdiğini Türk beyleri, hep bilir, yazıklar olsun" şeklinde aktarılması önerilmektedir.

VII-Kem

Kem: “Hastalık” (DLT I: 338; II: 363 KBS-I: 495; EDPT: 720). “Daha kötü, fena, daha aşağı” (KMTS: 253). “Noksan, eksik, kötü, fena” < Far. kam ‘deficient, bad’ Clauson’un belirttiği gibi eski ve yeni diyalektlerde ‘hastalık’ olarak kullanılan ‘kem’ biçimiyle karıştırılmaması gerekir (TDES-I: 228). Altay Türkçesinde “bozma, bozulma” (ATS: 104). “Far. Kötü, değersiz” (KTS: 137). **Kem*: “Illness” (KB: 1057; EDAL: 546).

VIII-Kırt

Kırt: “Kısa, kötü.” (DLT I: 342). Kırtla-: “*Ol eriğ kırtladı*: o, onun huyunu kötü saydı” (DLT III: 445). *Kırtış*: “Gerek insanın ve gerek başkasının yüzünün rengi. Yeryüzüne ‘yer kırtışı’ denir. Herhangi bir yüze ve yaygıya ‘kırtış’ denmez.” (DLT I: 461; EDPT: 649). Toprağın verimliliği ile insanların saçlarının gürlüğü arasında bir ilginin kurulduğu DLT’den anlaşılmaktadır. Bu ilgi insanların ruh hali için de söz konusudur. *Tepiz*: tepizlik/ tepizlik: “Silty ground, a salt pan” (EDPT: 448). *Tebiz*: “Çorak yer. Buradan alınarak hasetçi kimseye ‘tebiz kişi’ denir.” (DLT I: 365). Saçları dökülmüş kişiye ‘taz’ denildiği gibi bitkisi az olan çorak yere de ‘taz yer’ (DLT III: 148) denir. *Kırt*: “Kısa ot. Kısa saça ‘kırt saç’, kötü huylu ve pinti adama ‘kırt kişi’ denir.” (DLT I: 342; EDPT: 648).

IX-Kündi

Kündi: “Aşağılık, kötü. Oğuzca. *Ol kündi kişi ol*: O, aşağılık kişidir. Sözün arkası akla gelmediği zaman söze yardımcı olarak kullanılır” (DLT I: 419). Clauson’un bu sözcük üzerine açıklaması aynen şu şekildedir: “*Kön-*, but this should have exactly opposite meaning. Oğuz XI. Köndi: ‘vile, ignoble’ one says *ol köndi kişi ol*: ‘he is a vile person’ and this particle is also used as a Conjunction when you cannot right word comes to mind.” Okunuşu şüpheli ve hapax legomenon bir veridir (EDPT: 729). Güner, ‘*kündi ~ köndi*’ sözü üzerine münhasır bir çalışmada bu sözcüğün Farsça kökenli olduğu kanaati ile “Farsça kündi kelimesi muhtemelen Oğuzların Farslarla aynı coğrafyayı paylaşmalarının da etkisiyle X. yahut XI. yüzyılda Türkçeye geçmiş alıntılardandır ve insanları niteleyen bir sıfat olarak ‘rezil, aşağılık, iğrenç’ anlamıyla Türkçede kullanılmış olmalıdır” sonucuna ulaşmıştır (Güner, 2015: 15-21). Yaylagül, “Türk Dilinde Ahlâki Sapma Sözlere” adlı çalışmada ‘*kündi*’ sözcüğünü ahlâki sapma ifade eden Türk dili kökenli sözcükler arasında saymıştır (Yaylagül, 2010: 128). Biz ‘*kündi ~ köndi*’ sözünün Farsça değil, Türkçe bir söz olduğu ve ‘*cinsî misafirperver, deyyus*’ gibi manalar içeren örtmece bir sözcük olduğu kanaatindeyiz. Burada bir sözcük alıntısından değil belki anlam alıntısından söz edilebilir. Ancak bu ‘*kündi ~ köndi*’ sözcüğü ve anlamının Altay Türkçesinde ‘heves, aşk, muhabbet, derunî yanıp tutuşma’ anlamına gelen ‘*köön*’ (Üçok, 1951: 376) sözünden gelmiş olması kanaatimizce çok daha muhtemeldir.

DLT’de çok farklı sözcüğün açık bir şekilde cinselliğe işaret ettiği ve cinselliğin ‘*edeb*’ dâhilinde ‘edebiyat’a dâhil edildiği görülmektedir. Eserde, ‘ersek, oynas, oynak işler’ gibi ahlâki değerlerle bağdaşmayan davranışlar sergileyen kadın tiplerden bahsedilir. Fakat bu davranışları sergileyen kadınlarla düşüp kalkan erkek tiplere ne gibi bir sıfat verildiğini eserden açık olarak öğrenemiyoruz. Bu sebeple ‘*kündi ~ köndi*’ sözünün uzun zamandır peşinde olduğumuz ve ‘*cinsî misafirperver, deyyus*’ gibi manalar içeren örtmece bir sözcük olduğu kanaatindeyiz.

Göktürk, Uygur ve Arap alfabelerinde ö ve ü ünlüsü aynı işaretlerle karşılandığı için ele aldığımız sözcüğün ‘*kündi*’ veya ‘*köndi*’ şeklinde okunması makuldür. Burada göz önünde bulundurulması gereken husus sözcüğün ‘Oğuzca’ kayıtlı olması ve Kâşgarlı’nın “*bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir*” (DLT I: 432) beyanıdır. Kâşgarlı bazı sözcüklere “bu ince bir lûgattir” (DLT III: 252) kaydını koymuştur.

Türkçede, 'yığaç/ ağaç, odun, yakmak, yanık, yanmak, ısınmak, ısıtmak' gibi sözcükler ahlâkî sapma ifade eden sözcüklere örtmece sözcük olarak kullanılmaktadır. DLT'de bunun çok sayıda delilleri vardır. *Yığaç*: "Ağaç parçası, küçük odun", "Erkeğin erkeklik aygıtı" (DLT III: 8). Bu manada 'ığaç ~ yıga:ç zeker/ man's penis' Türk dilinde hapax legomenon veridir (EDPT: 79).

Yakmak: "Yaklaşmak, dokunmak, yakmak. *Ol ağnar yakdı*: O, ona yaklaştı. *Ol ağnar eliğ yaktı*: O, ona eliyle dokundu" (DLT III: 62; EDPT: 896). *Anğar yakıldı*: "Ona dokunuldu" (DLT III: 81). *Yakıl-*: "It was brought into contact with him" (EDPT: 901).

Isınmak: "Sevmek, alışmak" (DLT I: 201). *isin-*: "Isınmak, ilgi duymak, âşık olmak" (EDPT: 248). *Otamak*: *Ol otunğ otadı*: "O, odunla ısındı. Odun yaktı." Bu ince bir lügattir; lâkin Yağma ve Yemek dilince'dir" (DLT III: 252). *Kündü*: "II. Saygı, sayma, hürmet" (ATS: 129). *Kündüçi*: "Misafirperver" (ATS: 129). Özellikle bu son veri ilgi çekicidir. Olayımızda Türkçe, 'kön-/ doğrul-, düzel-, köy-/ yan-, tutuş-', Arguca 'kön-/ yan-, tutuş-' ve Altay Türkçesi 'köön > kön/ heves, aşk, muhabbet' sözleri birbirine karışmış gözüküyor.

Abbâsî halifesi Muktedir Billâh tarafından 921 yılında Volga Bulgarlarına gönderilen elçi heyetinin kâtibi olan İbn Fazlan, Ceyhun nehri yakınlarındaki Cürcaniye şehrini geçtikten sonra, ağır kış soğuklarının hüküm sürdüğü bir yere geldiklerini ifade ettikten sonra: "Oranın halkından biri arkadaşına bir ikramda bulunmak ve iyilik etmek isterse, ona, '*Bana gel, konuşalım. Zira evimde iyi ateş var*' der. *Bunu da çok fazla iyilik etmek ve yakınlık göstermek istediği zaman yapar*" (İbn Fazlan, 1995: 31) diyor. Bu verilerden '*otamak, ateş yakmak, ısınmak*' sözlerinin aslında '*aşk teklifine* bir örtmece söz olduğu anlaşılıyor.

Güner, mezkûr çalışmasında;

"Sözcüğün etimolojisi hakkında görüş ortaya koyan Clauson, sözcüğü köndi biçiminde okumayı tercih eder. Tek örnek olduğunu belirterek kön-: 'düzelmek, doğrulmak' fiilinden -di eki ile türetildiğini ancak 'aşağılık, rezil' anlamının zıt olduğunu; yani 'düzelmek, doğrulmak' ile semantik olarak ters düştüğünü söyler. Bizce de Clauson bu semantik yaklaşımda haklıdır. Cümlede sıfat görevinde kullanılan ve 'rezil, aşağılık' anlamına gelen bir kelimenin 'düzelmek, doğrulmak' anlamındaki kön- fiilinden türemiş olması düşünülemez. Zira 'düzelmek, doğrulmak' anlamı olumlu bir anlamdır. Oysaki köndi ~ köndi kelimesi olumsuz bir anlamı ifade etmektedir" (Güner, 2015: 18) diyor.

Hâlbuki bu sözcük *doğrul/ düzel-* anlamındaki kön- fiilinden değil yak-, yan-, tutuş- anlamındaki kön-/ köy- fiili ile ilgili olmalıdır. Bu veriler bağlamında '*kündi ~ köndi ~ köydi*' sözcükleri aynı sözcük olup bunların Farsça değil Türkçe olduğu, metaforik anlamda 'cinsî misafirperver, deyyus' anlamlarında bulunduğu tahakkuk etmektedir. Buna göre, *Ol köndi kişi ol*: "o, ne deyyus kişidir o, ne pezevenk kişidir o" anlamındadır. Sözün arkası akla gelmediği zaman söze yardımcı olarak da '*kündi köndi/ yandı yandı*' yani '*sözün devamı yandı, arkası gelmedi*' anlamındadır.

X-Ören

Ören: "Oğuzca. Her şeyin kötüsü. Oğuzca. Bu kelimenin Farsçadan alınmış olduğunu sanıyorum; Çünkü Farsda, harap olan şeye '*viran*' derler. Oğuzlar Farslarla çok karışmış oldukları için birçok Türkçe kelimeleri unutmışlar, yerine Farsça kelimeler kullanır olmuşlardır. Bu da öyledir" (DLT I: 76). Kâşgarlı, Türk şehirlerinde Farslılar çoğaldıktan sonra bu şehirlerin Acem şehirleri gibi olduğunu da ifade ediyor (DLT III: 150). Clauson, Kâşgarlı'nın söylediklerini aktarmakla yetiniyor (EDPT: 233).

Gülensoy'a göre, *ören*, Türkçe, *viran* Farsça olmalıdır (KBS-II: 668). Bu sözcük dilimizde yaşamakta olup ülkemizde '*ören*' ile yapılmış birçok yer adı bulunmaktadır.

XI-Tas/ Taz

Tas: DLT'de Oğuzca ibaresiyle 'Her şeyin kötüsü, bayağısı. *Bu at tas tegül*: Bu at kötü değil' (I: 329). *Tas*: "Original 'bad' and the like, it came in the mediaval period to be used only with" (EDPT: 554).

"Oğuzlar öbür Türklere aykırı olarak د, ت ve ت harfini de د yaparlar, Oğuzların âdeti böyledir. Öbür Türkler deveye '*tewey*', Oğuzlar '*deve*' derler. Türkler '*dahi*' manasına '*taki*', Oğuzlar '*daki*' derler" (DLT I: 31; II: 195; EDPT: 716-717). Ayrıca "ذاغ dhağ, داغ dağ: Yok, değil anlamındadır. Arguca. '*Ol andağ dağ ol*' denir ki, 'o, öyle değil' demektir. Bu sözü Oğuzlar Argulardan almış, '*dhağ ol*' sözünü bozmuşlar, '*tegül*' demişlerdir. Çünkü Oğuzlar Argulara komşudur, dilleri birbiriyle karışmıştır" (DLT III: 153; EDPT: 463). *Tegül*: "Değil. Oğuzca. Bu kelime Arguların ذاغ آل *dhağ ol* sözünden alınmıştır. Oğuzlar, dillerinde د harfini د ve غ harfini ك yapmışlar, الف'i de atmışlardır" (DLT I: 393; EDPT: 480). Diğer yandan DLT'de özellikle nakledilen savlarda çok sayıda -s/ -z değişmesi örneği vardır. Bu noktada *daz*, *tas* ve *taz* sözcüklerinin imlâ ve anlamları birbirine karışmış görünüyor.

**tAs*: "bad Karakh. *Tas*" (EDAL: 1434). *Taz*: "Daz, kel" (DLT III: 148; KBS-II: 773; KTS: 266; EDAL: 1423). *Taz*: "Kel, dazlak, çıplak. *Tas* baş: çıplak baş. *Tas cer*: Bitki örtüsü olmayan yer." (ATS: 170). *Taz at*: "Alacalı at" (DLT III: 148). *Taz koy*: "Kel koyun, boynuzsuz koyun" (DLT III: 148). *Taz yer*: 'Bitkisi az olan çorak yer, kel toprak. Şu sav dahi gelmiştir: '*Taz at tafarçı bolmas*: Alacalı at yük taşımaz. Çünkü onun tırnağı kötüdür' (DLT III: 148/9). *Çakrak*: "Daz, kel" (DLT I: 469; EDPT: 410).

'*Ol anı tazladı*: O, ona kel dedi, kel saydı.' (DLT III: 293). Bu sözün lâfzı ve ruhu itibariyle bir sövgü ve hakaret sözü olduğu açıktır. '*Çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas*: Dağ çakşağında ot, dazda ut olmaz' (DLT I: 469). '*Er başı tazgardı*: Adamın başı kelleşti.' (DLT II: 178). '*Tazgar-/ tazgır*': 'Kelleşmek, dazlaşmak' (DLT IV: 591; EDPT: 574). '*Taz başı ymaklandı*: Kelin başı bozuldu, kelliği arttı' (I: 313). '*Taz keliği börkçiğe*: Kelin, börksüzün geleceği yer börkçüdür.' (DLT I: 26; II: 41, 52) sözlerinde geçen '*taz*' (ta:z (?d-) EDPT: 570) sözcüğünün '*kel*' demek olduğu şüphesizdir. Fakat diğer cümlelerdeki '*taz*' sözcüğünün '*kötü, fena*' anlamında olması gerekmektedir. *Tazardı nenğ*: 'Nesne kelleşti' (DLT II: 77) sözü, her nesnenin kelleşmesi söz konusu olamayacağına göre, '*nesne kötüleşti*' şeklinde olması gerekmektedir.

Başka bir kaynakta rastlanmamakla beraber Şeyh Süleyman Efendi'nin 1902 yılında İ. Kunos tarafından Budapeşte'de neşredilen Çağatay Lugati'nde, *Taz*: 'Hayâsız kadın, fahişe, yosma/ Schamloses, weib, luder; laufen' (ÇL: 184) şeklinde tanımlanmıştır. Komşu olan milletlerin, halkların birbirleriyle tarihteki ve günümüzdeki ilişkileri dillerine de yansımıştır. Türkçe, tarih boyunca birçok dille etkileşim içine girmiştir. Bu etkileşim sonucunda, değişik dillerden kelimeler almış ve değişik dillere pek çok kelime vermiştir. Türkçenin etkileşime girip çok sayıda kelime aldığı dillerin başında Farsça gelmektedir. Kâşgarlı; 'Oğuzlar Farslarla çok karışmış oldukları için birçok Türkçe kelimeleri unutmışlar, yerine Farsça kelimeler kullanır olmuşlardır' (DLT I: 76, 431, 432) diyor. Türkçe ve Farsçaya vukufiyeti ile maruf olan Cemşid Sâlehpur tarafından hazırlanan Farsça-Türkçe Genel Sözlüğünde 'تاس' sözcüğü "*daz, dazlak olma, başın tepe ve çevresindeki saçların dökülmesi*" olarak tanımlanırken; 'تاز' sözcüğü ise "*eksik, rezil, sapık, oğlançı*" olarak tanımlanmıştır (Sâlehpur, 1991: 276). Saadet Çağatay ise, 'Türkçede 'kadın' İçin Kullanılan Sözcükler' adlı bir tetkikinde, '*uygunsuz kadınlar*' hakkında kullanılan sözcükler arasında '*taz/ تاز*' > Farsça, 'a beloved object' (Çağatay, 1979: 33) bilgisini veriyor. ÇL'de ve Farsçadaki '*taz*'ın anlamı

DLT'deki 'tas'ın anlamında mevcuttur. Ahlâkî sapma sözleri, bir toplumun sosyal yapısı hakkında bilgi veren sözlerdir. DLT'deki 'tas' sözcüğünün 'daz, kel' anlamı haricinde 'kötü, fena, hayâsız, fahişe, yosma' anlamında örtmece bir sözcük olduğu anlaşılıyor.

Sonuçta DLT'deki; *Aluk er*: "Kötü, fena adam" (DLT I: 67), *Taz at*: "Kötü at, tırnakları yıpranmış at", *Taz koy*: "Kötü koyun, zayıf, cılız koyun", *Taz yêr*: "Verimsiz toprak, çorak yer" (DLT III: 148), *Çakrak*: "Mutribe, muganni, rakkas" (DLT I: 469), *Tazardı nenğ*: "Nesne kötüleştii" (DLT II: 77), *Ol anı tazladı*: "O, onu kötülüğe nispet etti." (DLT III: 293) verilerinin bu şekilde düzeltilmesi gerekmektedir (Aydemir, 2013: 223-231).

XII-Yaman

Yaman: "Kötü, her şeyin kötüsü" (DLT III: 30; EUTS: 184; ÇL-II: 98; KBS-II: 1050; KTS: 309). *Aman*: "Kötü, fena" (KMTS: 83). *Caman*: "Kötülük, kusur, kötü" (ATS: 51; Tavkul, 2003: 73). *Caman*: "Kötü, fena, çok, pek" (KMTS: 136). *Yama:n*: "Bad, evil', and the like, of persons and things. Not traceable earlier than XI, and, unlike yavla:k, yavız w.no other shade of meaning" (EDPT: 937). Bu sözcüğün kökü *Yam*: "Çör çöp, pislik, çapak; göze ve başka şeye kaçan çörçöp" (DLT III: 5, 160; KB: 2817, 2820; ya:m EDPT: 933) yahut "*jam: piece of dust; litter floating on the surface of water" (EDAL: 1534) olmalıdır. Türkçede isimden isim türeten ve aynı zamanda iyelik eki olarak da kullanılan çok eski bir -Vŋ eki vardır (Clauson, 2007: 190). Ancak EDAL müelliflerinin "*jAman: for a bad disease, sickness is very close to Japanese and may suggest that the original meaning of the root was 'ill(ness), sick(ness)" (EDAL: 463) açıklaması yerinde bir yaklaşım olarak görünüyor. Bu sözcük günümüzde anlam ve yaygınlığını kurmaktadır. Zamanla anlam kayması ve genişlemesine uğrayarak 'her şeyin kötüsü' anlamına gelmiştir. Türk dilinin bütün şubelerinde yakın imlâlarla hâlen mevcut olan bir sözcüktür.

XIII-Yawlak

Yawlak: "Kötü, fena, değersiz, yavuz, düşkün, her şeyin kötüsü" (DLT III: 43), *Yawlak*: "Fena, kötü, yavuz, düşmanca" (EUTS: 189). *Yawlak*: "Kötü, fena, çok, fazla" (KBS-II: 1091). *Yawlak*: "Düşmanı çok olan mahl, garip, acip" (ÇL-II: 103). *Edgü yawlak*: "İyi kötü" (DLT I: 432). *Yawla:k*: "*yav. Homophonous w. *yav-, with a clear semantic connection w. Yavız; basically it mean 'bad, evil', bud by extension it sometimes came to mean pracrically 'excessively'; its semantic history is therefore to that of aňğ." Sözcük EDPT'de *yawla:k* biçiminde ikinci hecesi uzun ünlülü olarak verilmiştir (EDPT: 876/7).

"Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir. Türklerin birisi asıl ve kök, öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Hâlbuki öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi Türkler bir şeyi bir şeye kattıkları zaman 'kattı kardı' derler. Burada kök olan 'kattı'dır, 'kardı' kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyle bir şeyi karıştırdıkları zaman kardı deyip asıl olanı bırakırlar. Yine böyle, Türkler 'edhgü yawlak' derler, 'iyi kötü' demektir. Edhgü 'iyi', yawlak 'yavuz, kötü' anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar, tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak kullanırlar" (DLT I: 432).

Yawlak sarğ: "Bir beyin adı idi. Yawlak kelimesi aslında 'şiddetli, pek, katı' anlamındadır." (DLT III: 44). Ancak Kâşgarlı'nın 'tokuşgan' kelimesini açıklarken verdiği 'ol er ol yawlak tokuşgan' (DLT I: 519) sözündeki 'yawlak' naşir tarafından 'yavuz, kötü' anlamında tercüme edilmiş ise de bu sözcüğün kötüden ziyade 'iyi, çok' şeklinde tercüme edilmesi daha münasip görünüyor.

Yablak/𐰇𐰪𐰸: Türk dilinin bütün dönemlerinde ve şubelerinde yakın imlâlarla yer alan 'kötü, fena, perişan' anlamlı sözcüklerden biridir. "jAb-: bad, coarse, wicked, to become bad, weak" (EDAL: 467). Ana Türkçede 'v' veya 'w' sesi olmadığından en eski harf sisteminde bu sesi temsil eden morfemlerin ifadesi için bir işaretin tespitine gerek bulunmamıştır. Bu sebeple malûm olduğu üzere Göktürk Türkçesinde 'v' veya 'w' morfemi bulunmamaktadır (Caferoğlu, 1971: 27-38). Runik metinler incelenirken, Eski Uygur yazmalarında çift dudak -w-, -w'sine ya da -v-, -v sesine dönüştüğü düşünülen -b-, -b seslerinin varlığı meselesi, runik metinleri yayımlayan araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde algılanmıştır (Demirci, 2014: 438).

XIV-Yavuz

Yavuz: "Kötü, fena" (DLT I: 84, 85, 103, 227, 248, 439, 483). *Yafuz*: "Her şeyin kötüsü, fenası" (DLT III: 10). *Yavuz*: "Kötü, fena, vahşi" (KTS: 316; KBS-II: 1093). *Yabız/ yavaz, yavuz*: "Kötü, her şeyin kötüsü" (KBS-II: 1093). *Yavaz/ yavız*: "Fena kötü" (EUTS: 189). *Yavız*: "yav-; basically 'bad' in every sense of that word, usually 'morally bad' or 'unfavourable, inauspicious', and the like, bat in Türkü. Rather 'in a bad way, unfavourably situated' or the like; more or less syn. W. Añıg, yavla:k, but unlike them never means 'excessively, extremely.'" (EDPT: 881). *Yavuzla-*: "Yavuz (yavız) 'ol yavuzla:dı en:ɲni: 'He reckoned that the thing was bad' DLT III: 342". (EDPT: 882). *Yavuzlan-*: yavuzla-; ol atıg yavuzladı/ He reckoned that the horse (or something else) was bad' DLT III: 114). *Cavuz*: "Çok, büyük ölçüde, daha da, bir hayli" (KMTS: 145). *Yavuz*: "Pakize, güzel, müstesna" (ÇL-II: 104).

Yabız/𐰇𐰪𐰸: Türk dilinde 'kötü, fena' anlamında tespit edilen en eski sözcük Göktürk Yazıtları'nda Y(a)b(ı)z Y(a)bl(a)k/ 𐰇𐰪𐰸𐰇𐰪𐰸 (KT.D.26; BK.D.21) bir 'hendiadyoin' olarak yer almıştır. Aksan'a göre: Göktürk metinlerinde çok sık geçen 'yabız/ kötü', aynı kökün türevi olan 'yablağ/ kötü' ve 'añıg/ kötü' aynı kavram alanından, birbirine çok yakın, kimi zaman eşdeğer olarak kullanılan sözcüklerdir (Aksan, 1989: 326). *Yabız* sözcüğü Yenisey Yazıtlarından E. 45 (Kejelig Hovuu - Kormuşın TYE) olarak tanımlanan yazıtın 10. satırında yer almış olup 160 civarındaki yazıtta bir 'hapax' durumdur.

Yavuz sözcüğünün aslı 'Al/ ateş' kültüyle bağlı 'albıs/ albız/ şeytan' mevhumudur. 'Yabız yablak/ 𐰇𐰪𐰸𐰇𐰪𐰸' ikilemesindeki sözlerin kökündeki 'albız' ve 'ablak', en azından VIII. asırda 'y-' ön protezi (Tekin, 1994: 51-66; Alibekiroğlu, 2013: 685-710; Clauson, 2013: 175-194) almış ve kısmen anlam iyileşmesine uğramış olmasına bakılırsa, bu sözlerin Göktürk Yazıtları öncesinde uzun bir süre eski anlamları geçerli olmuştur (Aksan, 1974: 9). Önseste y- türemesi, yani ünlü ile başlayan sözcüklerin başında yan-ünlü /y/ sesinin belirmesi Türk dillerinde örneklerine çok rastlanan ve iyi bilinen seslik bir olgudur. Türkler çok geniş bir coğrafyada meskûn olduğu gibi ağızlarda, ölçünlü dilde bulunmayan pek çok eskicil unsurun yaşadığı da bilinmektedir. Türkçe yalaz, yalaza 'alev' yanında yerel ağızlarda 'alaz' biçimi görülür. Önseste y- türemesi bakımından Eski Türkçede bazı sözcükler için y-'li ve y-'siz örnekler yan yana yer almıştır. Y- öntüremesi Orta Türkçe döneminden sonra da bazı Türk dili ve ağızlarında sürüp gitmiştir. XVI. asır şairlerimizden Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basît adlı Divanında albız: 'şeytan' anlamındadır (Köksal, 2009: 252; Türkmen, 2009: 281). Albıs/ albız sözü 'y-' protezi almış halde 'yelpiz/ yalpız' imlâsı ve 'şeytan, örümcek ağı' anlamında Karaman ilinin Kızıllarağini köyü ağızında korunmuştur (Koraş, 2002: 205). Türkçede '-l' akıcı foneminin düşmesi olayına çok eskiden beri tanık olunmaktadır. Bu fonem tercihen geniş ünlünün (o, a, e) ardından meydana gelmektedir. Prensipite 'a'dan sonra geldiğinde bu harfin uzamasına sebep olmaktadır (Tekin, 1978: 35-51; Deny, 1995: 122; İlhan, 2009: 48). Nitekim *Keltür > getir* (DLT II: 195; EDPT: 716-717), *oltur > otur* (DLT I: 224; II: 21; EDPT: 133), *çelpek > çapak* (DLT II: 477). *çapak* (EDPT: 395) ~ *çelpek* (EDPT: 418), *kızlamuk > kızamık*' (DLT I: 528; *kızla:muk* EDPT: 684) sözlerinde olduğu gibi bazı fiil ve isimlerde '-l' akıcı foneminin düştüğü görülür.

Bu bakımdan 'yabız', şerir ruh, iblis, şeytan (kötü, fena, şerir) anlamındaki 'albız' kökenli olup 'y-' öntüremesi ve zamanla '-l-' foneminin düşmesiyle 'albız > yalbız > yabız > yavız > yavuz' halini almış ve anlam iyileşmesine uğrayarak günümüze ulaşmıştır.

Kötü anlamlı bir kelimenin zamanla iyi bir anlam ifade etmesi olayı 'anlam iyileşmesi' olarak tanımlanır. Göktürk Yazıtları'nda 'fena, kötü' giderek 'hursız' anlamlarını içeren 'yabız' sözcüğü ses değişimiyle 'yavuz' şeklini almış, bu arada kötü anlamını yitirerek anlam iyileşmesi yoluyla günümüzde 'iyi, güzel huylu, eli açık, yiğit' anlamları yüklenmiştir. Bu durum, kelimenin Göktürk Yazıtları'ndan önce de uzun bir süre eski anlamının canlı olduğuna tanık sayılabilir (Aksan, 1974: 9; Şen, 2001: 272). Bugün yavuz biçiminde ilgi çekici bir anlam iyileşmesiyle yaşamını sürdüren kelime böylece, on iki yüzyıldan beri Türkçede canlılığını korumakta ve aşağı yukarı son dört yüzyıl içinde anlamca değişiklik geçirmiş bulunmaktadır. Yavuz sözcüğünün son dört yüzyıl içinde anlam değişikliğine uğrayarak 'iyi, güzel huylu, eli açık, yiğit' gibi anlamlar kazanması doğal dil hadisesi değil, XVI. asrın ilk çeyreğinde Osmanlı toplumundaki siyasî ve sosyal hadiselerle ilgilidir. Nurullah Şahin "Yabız - Yablak Kavram İşaretleri Üzerine" adlı bir bildirisinde bu sözcükleri veya kavramları etraflı olarak değerlendirmiştir (Şahin, 2011: 135-150).

Sonuç

Bu çalışmada ele aldığımız on dört sözcükten 'alık, çok, kündi, ören, tas, yavlak' sözcüklerinin Oğuzca ibaresiyle kayıtlı olması DLT'de Oğuzca ağırlığa delil durumundadır. 'Kündi/ köndi' sözcüğünün Farsça değil, ahlâkî sapkınlık ifade eden Türkçe ve örtmece bir sözcük olduğu tespit edilmiştir. Alık, kem, yaman ve yavuz sözcükleri günümüz Türkiye Türkçesine ulaşan sözcüklerdendir. Türkçenin art zamanlı söz varlığı üzerine yapılan araştırmalar, kelimelerin anlam alanlarının oluşmasında ve değişmesinde tabu ve örtmece faktörlerinin ne kadar etkili olduğunu ortaya koyuyor (Arslan, 2002-II: 35-56). Göktürk Yazıtları'ndaki 'yabız yablak' ikilemesindeki 'yabız'ın çok evvelki halinin ateş kültü ile bağlı 'albız', 'yablak'ın ise korkunç bir arazi ruhu olan 'ablak' ile ilgili olduğu, VIII. asırdan önce y- ünsüzü aldıkları, 'yalbız'daki 'l' akıcı foneminin düştüğü değerlendirilmiştir. Ancak bazı ağızlarda en eski şekli 'albız' ile daha sonraki şekli 'yalbız/ yelbiz' biçiminin 'şeytan' anlamında korunduğu tespiti yapılmıştır. DLT'de Oğuzca kayıtlı 'tas' sözcüğünün Farsçadan alıntı 'taz' sözcüğü olduğu, bunun ahlâkî sapma ve 'kötü' kavramlı sözlere bir örtmece söz olarak kullanıldığı tespiti yapılmıştır. Bu bakımdan DLT'de 'taz' ifadeli bazı terim ve açıklamaların düzeltilmesi önerilmiştir. Orta Türkçe eserlerinde KB ve DLT'de geçen 'çok' sözcüğünün 'fazla, ziyade' anlamında değil vuruş kavramlı 'tokmak, gürz' anlamında olduğu anlaşılıyor. 'Kötü, fena' anlamındaki sözcüklerin önemli bir kısmı çok eski devirlerde muktedir ve muteber ruhların adı iken bunların kudret ve itibarını yitirmesiyle adları 'kötü, fena' kavramlarını ifade etmiştir. Türk mitolojisinin derinliklerine inebilmek bakımından Türk dilinin art zamanlı ve eş zamanlı söz varlığından faydalanmak gerekiyor. Yeryüzünün verimliliği ve görünüşü ile insanın görünüş ve tabiatı arasında bir ilgi kurulduğu görülüyor.

Kısaltmalar

- AH: Atebetü'l-Hakayık
ATS: Altayca-Türkçe Sözlük
BK: Bilge Kağan Yazıtı
ÇL: Çağatay Lugati
DLT: Divanü Lûgati't-Türk
EDAL: An Etymological Dictionary of the Altaic Languages
EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

- KB: Kutadgu Bilig
KBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
KMTS: Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü
KS: Kırgız Sözlüğü
KT: Kül Tigin Yazıtı
KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
TS: Tarama Sözlüğü
TTS: Tuva Türkçesi Sözlüğü

Kaynaklar

- Aksan, D. (1974). Eşanlamlılık sorunu ve Türk yazı dilinin eskiliğinin saptanmasında eşanlamlardan yararlanma, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 1, 1-14.
- Aksan, D. (1983). Göktürkçenin söz varlığı üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 17-21.
- Aksan, D. (1989). Lengüistik verilere göre Türk yazı dilinin yaşı konusunda değerlendirmeler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 323-329.
- Alibekiroğlu, S. (2013). Türkçede ön seste y, *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı: 1, 685-710.
- Alimov, R. (2013). Eski Türk runik metinlerdeki esiz üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 49, 17-38.
- Arikoğlu, E. & Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arslan, H. E. (2002-II). Tabu (taboo) ve kelimelerin anlam alanlarına etkisi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 35-56.
- Ata, A. (1996). Çok kelimesinin kökeni üzerine, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 534, 1310-1313.
- Aydemir, A. (2012a). Türkçede art zamanlı söz varlığı boyutuyla: 'yok' ve 'çok' kelimeleri üzerine, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 101, Sayı: 200, 133-168.
- Aydemir, A. (2012b). Türkçede art zamanlı söz varlığı boyutuyla: 'yazuk/ yazık' kelimesi ve soydaşları üzerine, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 101, Sayı: 201, 129-154.
- Aydemir, A. (2012c). Kutadgu bilig'de geçen 'çok' kelimesi üzerine, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 33, 49-62.
- Aydemir, A. (2013). Divanü lûgati't-türk'te problemleri iki cümle üzerine, *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı: 4, 223-231.
- Bilge, K. R. (1987). Divanü lûgati't türk ve Emirî Efendi, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 430, 182-189.
- Caferoğlu, A. (1971). Türkçede 'V' morfemi, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 16, 27-38.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- Clauson, S. G. (2007). Türkçede sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler, (Çev. Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, 185-196.
- Clauson, S. G. (2013). Türkçe y ve ilgili sesler, (Çev. Selcen Koca Sarı), *Gazi Türkiyat*, Sayı: 12, 175-194.
- Coşar, A. M. & Güneş, B. (2011-a). Açıklamalı bir kaynakça denemesi-I: Divânü lûgati't-türk ve Kâşgarlı Mahmud üzerine yazılan makaleler, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 21, 167-231.

- Coşar, A. M. & Güneş, B. (2011-b). Açıklamalı bir kaynakça denemesi-II: Divânü lûgati't-türk ve Kâşgarlı Mahmud üzerine hazırlanan bildirimler, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt 21, 19-85.
- Çağatay, S. (1979). Türkçede 'kadın' için kullanılan sözler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1978-1979/I, 13-49.
- Deer, J. (1954). İstep kültürü, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 1-2, 159-176.
- Demirci, Ü. Ö. (2014). Runik harfli metinlerde, eski Uygur yazmalarında -v-, -v sesine dönüştüğü düşünülen söz içi ve söz sonu -b-, -b var mıdır?, *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı: 9, 437-448, Eylül 2014.
- Deny, J. (1995). *Türk dilinin temel kuralları*, (Çev. Oytun Şahin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doerfer, G. (2008). İran'daki Türk dilleri, *Dil Araştırmaları Dergisi*, (Çev. Sultan Tulu), Sayı: 3, 99-110.
- Edib Ahmet İbn Mahmud Yükneki. (2006). *Atebetü'l-hakayık*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, 2. Baskı, Bizim Büro Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güner, G. (2015). Divânü lûgati't-türk'te Oğuzca olarak geçen kündi 'rezil, aşağılık' kelimesinin etimolojisi üzerine notlar, *Gazi Türkiyat*, Sayı: 16, 15-21.
- İbn Fazlan. (1995). *İbn Fazlan seyahatnâmesi*, (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınları, İstanbul.
- İlhan, N. (2009). Türk dilinde ünsüz düşmesi, nedenleri ve türleri, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Cilt 1, Sayı: 2, 43-55.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve incelemeler*, Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara .
- Karakurt, D. (2001). *Türk söylence sözlüğü*, b.y.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü lûgati't-türk*, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara.
- Koraş, H. (2002). Derleme sözlüğüne ilâveler, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* (TÜBAR), Sayı: XII, 171-208.
- Köksal, M. F. (2009). Edirneli Nazmî ve çağdaşlarının eserlerinden- Türkiye Türkçesinin tarihsel sözlüğü'ne katkılar, *Turkish Studies*, Cilt 4, Sayı: 5, 249-261.
- Mert, O. & Albayrak, F. (2013). Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının metinlerinde ünlülerin yazımıyla ilgili karşılaşılan farklılıklar, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt 2, Sayı: 2, 86-115.
- Naskali, E. G & Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (1982). *Türklerde devlet anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sakaoğlu, S. (1994). Göktürk yazıtları ile Anadolu-Türk folklorundaki paralellikler üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 155-166.
- Sâlehpur, C. (1991). *Farsça-Türkçe genel sözlüğü*, Cilt 1, Lâle Yayınevi, İran-Tebriz.
- Sertkaya, O. F. (2008). Yenisey yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 üzerine etimolojik açıklamalar ile düzeltmeler, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 39, 209-228.
- Sertkaya, O. F. (2009). Yenisey yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 üzerine etimolojik açıklamalar ile düzeltmeler, *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildiri Metinleri*, 18-20 Kasım 2009, 227-238, Afyonkarahisar.

- Sıddıkov, Z. (2007-II). Vuruş kavramlı Türkçe akraba kelimeler: ses olayları ve etimoloji, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 151-173.
- Starostin, S. A.; Dybo, A. V. & Mudrak, O. A. (2005). *An etymological dictionary of the Altaic languages*, Leiden-Boston.
- Şahin, N. (2011). Yabız-yablak kavram işaretleri üzerine, *TUDOK 2010 20 - 22 Eylül 2010 Bildiriler*, Cilt 1, s. 135-150, (Yayına Hazırlayanlar: Ö. Ceylan; K. Şahan; H. B. Yeşiltaş; M. O. Hasdedeoğlu; N. Gür ve K. Yıldırım), İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Şen, S. (2001). Anlam İyileşmesi ve kötüleşmesine Divanü lûgati't-türk merkezli örnekler, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 591, 268-275.
- Şen, S. (2009-II). Çok sözcüğü nereden geliyor?, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 107-111.
- Şenocak, E. (2001). Göktürk yazıtlarında Türk halk edebiyatı unsurları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı: 2, 165-176.
- Şeyh Süleyman Efendi. (1902). *Çagataj-Osmanisches wörterbuch*, (Haz. Ignaz Kunos), Budapeşte.
- Tarama Sözlüğü*, Cilt I-VI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara muhtelif.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Tavkul, U. (2003). Codex cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 15, 45-81.
- Tekin, T. (1978). Ön Türkçede ünsüz yitimi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 35-51.
- Tekin, T. (1994). Türk dillerinde önseste y- türemesi, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Seri 4, 51-66, Ankara.
- Tekin, T. (2006). Eski Türk yazıtlarında yanlış yorumlanan bir kelime üzerine, (Çev. Erdem Uçar), *Turkish Studies*, Cilt 1, Sayı: 2, 222-235.
- Tevfikoğlu, M. (1989). *Ali Emirî Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tokyürek, H. (2009). Eski Uygur Türkçesinde 'ölüm' kavramı ile ilgili ifadeler", *Bilgi/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 50, 169-198.
- Toparlı, R.; Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tuna, O. N. (1976). Osmanlıcada Moğolca kelimeler, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 18, 281-314.
- Tuna, O. N. (1988). Bazı imlâ gelenekleri, bunların metin incelemelerindeki önemi ve Orhon yazıtlarında birkaç açıklama, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 41-81
- Türkmen, S. (2009). Türkî-i Basit'in söz varlığı, *Turkish Studies*, Cilt 4, Sayı: 5, 279-291.
- Useev, N. (2007). Esizime mi? sizime mi?, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 34, 1-8.
- Üçok, N. (1951). Fonemlerin özellikleri üzerine bir deneme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt IX, Sayı: 4, 363-380.
- Üşenmez, E. (2008). Karahanlı eserlerindeki söz varlığı hakkında, *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 3, Sayı: 1, 247-253.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türk dilinde ahlâkî sapma sözleri, *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 1, 121-140.
- Yudahin, K.K. (1998). *Kırgız sözlüğü*, (Çev. A. Taymas), Cilt I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yusuf Has Hacib. (2006). *Kutadgu bilig*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), Kabalıcı Yayınları, İstanbul.